

УДК 343.244.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.15>**Д. О. Колодін**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-6368-0849

Ю. М. Таратінов

здобувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0007-9032-3135

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянуто європейський досвід правового регулювання застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового впливу (виховного характеру), відмінних від покарання, що обумовлено активним євроінтеграційним процесом та необхідністю пошуку і відпрацювання ефективної моделі впливу на неповнолітніх правопорушників. Аналіз європейського досвіду застосування виховних заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх є актуальним у зв'язку з поступовою імплементацією міжнародних стандартів, які визначають пріоритетне застосування альтернативних заходів щодо неповнолітніх з пріоритетом для пропорційних, відновних і реабілітаційних підходів. Міжнародні стандарти формують рамки, в яких національні системи адаптують свої підходи, зокрема — на користь превенції, реабілітації, соціальної інтеграції. Саме тому в країнах ЄС спостерігається превалюючий підхід у застосуванні виховних заходів до неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, максимальної соціальної адаптації та коригування поведінки неповнолітнього шляхом покладання обов'язків (відшкодування шкоди, попросити вибачення, примиритися з потерпілим, суспільно корисні роботи) або проходження дітьми спеціальних програм, спрямованих не коригування поведінки в бік законслухняної. Покарання зазвичай застосовується у виключних випадках.

Чинне кримінальне законодавство України ст. 97 та ст. 105 КК України передбачає можливість застосування примусових заходів виховного характеру у випадку звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, вчинення неповнолітнім суспільно небезпечного діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, звільнення неповнолітнього від покарання. В усіх випадках види таких заходів та обсяг обмежень є однаковим, та визначається ч. 2 ст. 105 КК. Такі заходи також переслідують мету уникнути реального застосування покарання до неповнолітнього, стигматизації дитини, спрямовані на індивідуалізацію впливу, та сприяють досягненню цілей соціального розвитку, виховання та адаптації неповнолітніх. Натомість фіксується низький рівень практичного застосування таких заходів, і більшість неповнолітніх, особливо за тяжкі правопорушення, отримують покарання, пов'язані з позбавленням волі, навіть якщо примусові заходи виховного характеру були можливі.

Ключові слова: примусові заходи виховного характеру, неповнолітній, реабілітація, індивідуалізація впливу, кримінальне правопорушення.

Kolodin D. O., Taratinov U. M. EUROPEAN EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF ALTERNATIVE CRIMINAL LAW MEASURES TO JUVENILE

The article examines the European experience of legal regulation of the application of criminal law measures (educational in nature) to juveniles, different from punishment, which is determined by the active European integration process and the necessity to search for and develop an effective model of influence on juvenile offenders. The European experience of applying educational measures of a criminally-legal nature to juveniles is relevant in connection with the gradual implementation of international standards that prioritize the alternative measures for juveniles, with a focus on proportional, restorative, and rehabilitative methods. International standards form the framework within the national systems adapt their strategies, in particular, in the interests of prevention, rehabilitation, and social integration. That is why in EU countries there is a prevailing trend towards applying educational measures to juveniles who have committed criminal offenses, maximizing social adaptation and correcting the behavior of juveniles by imposing obligations (compensation for damage, apologizing, reconciling with the victim, community service) or having children attend special programs aimed at correcting their behavior towards law-abiding. Punishment is usually applied in exceptional cases.

The criminal legislation of Ukraine, Articles 97 and 105 of the Criminal Code of Ukraine, provides for the possibility of applying corrective measures in the case of exemption of a juvenile from criminal responsibility, commission of a socially dangerous act by a juvenile before reaching the age of criminal responsibility, or exemption of a juvenile from punishment. In all cases, the types of such measures and the degree of restrictions are the same and are determined by Part 2 of Article 105 of the Criminal Code. Such measures also aim to avoid the actual application of punishment to juveniles and the stigmatisation of children, are designed to individualise the impact, and contribute to the achievement of the goals of social development, education and adaptation of juveniles.

Key words: coercive educational measures, juvenile, rehabilitation, individualization of influence, criminal offense.

Актуальність дослідження. Аналіз питання застосування альтернативних покаранню заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх вимагає врахування правових, кримінологічних та міжнародно-правових аспектів. Аналіз європейського досвіду застосування заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх є актуальним у зв'язку з поступовою імплементацією міжнародних стандартів, які визначають пріоритетне застосування альтернативних заходів щодо неповнолітніх з пріоритетом для пропорційних, відновних і реабілітаційних підходів. У багатьох європейських країнах спостерігається тенденція до зміщення акценту з карального впливу на застосування альтернативних заходів впливу, корекції, попередження, що потребує оцінки наслідків таких підходів. Альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу сприяють зниженню стигматизації неповнолітніх правопорушників та підтримують їх інтеграцію в суспільство, що має сприяти зниженню та профілактиці рецидиву. Переважна доцільність застосування заходів виховного характеру щодо неповнолітніх кримінальних правопорушників обумовлюється особливістю психічного розвитку, мотиваційних механізмів та соціального розвитку молоді, які більш адекватні для ефективної корекції поведінки неповнолітнього, ніж покарання. Ці процеси потребують постійного теоретичного та емпіричного дослідження для формування ефективної політики у сфері кримінального правосуддя для неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх та застосування примусових заходів виховного характеру є предметом наукової дискусії, та знайшли відображення в працях Ю.В. Бауліна, В.М. Бурдіна, О.П. Гороха, М. Кондри, О.В. Кузьменко, Н.А. Мирошніченко, Н.М. Мірошніченко, В.О. Навроцького, Н.В. Парасюк, Є.О. Письменського, М.О.Якимець, О.О. Ямкової, А.М. Яценко та ін. Вчені визначають невинуватим застосування єдиної системи заходів виховного характеру щодо неповнолітніх у випадку звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, та у випадку застосування їх до осіб, які вчинили небезпечні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності; та висловлюються за формування самостійної ювенальної юстиції.

Мета дослідження полягає в аналізі європейського досвіду правового регулювання застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового впливу (виховного характеру), відмінних від покарання, що обумовлено активним євроінтеграційним процесом та необхідністю пошуку і відпрацювання ефективної моделі впливу на неповнолітніх правопорушників.

Виклад основного матеріалу. Європейські рекомендації щодо неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи передбачають, що санкції або заходи, які можуть бути накладені на неповнолітніх, мають ґрунтуватися на принципах соціальної інтеграції та освіти, а також запобігання рецидиву, на найкращих інтересах неповнолітніх правопорушників, обмежуватися тяжкістю правопорушень (принцип пропорційності) та враховувати їхній вік, фізичне та психічне благополуччя, розвиток, здібності та особисті обставини (принцип індивідуалізації), що за необхідності встановлюються за допомогою психологічної, психіатричної або соціальної оцінки; медіація або інші відновлювальні заходи повинні заохочуватися на всіх етапах роботи з неповнолітніми, мають максимально враховуватися можливості участі батьків та законних опікунів і, наскільки це можливо, залучати їх до провадження та виконання санкцій або заходів, за винятком випадків, коли це не відповідає найкращим інтересам неповнолітнього [1].

Більшість європейських країн широко застосовують альтернативні механізми впливу на неповнолітніх порушників, що мають на меті уникнути покарання, і тим більше, позбавлення волі.

За законодавством Нідерландів основні заходи впливу щодо неповнолітніх правопорушників включають суспільно корисні роботи, відшкодування шкоди, тренінгові програми. Нідерланди мають комплексну та структуровану систему заходів впливу щодо неповнолітніх правопорушників, яка поєднує позапроцесуальні програми, альтернативні санкції, реабілітаційні заходи та, у крайніх випадках, ізоляційні покарання, що зміщує акцент на реабілітації, соціальної адаптації та мінімізації стигматизації молодих правопорушників [2]. Прикладом є HALT-програма (позапроцесуальна програма), яка за умов успішного її проходження дозволяє неповнолітньому уникнути формального кримінального переслідування та реєстрації в кримінальному реєстрі. Програма орієнтована на поведінкову корекцію, розвиток відповідальності та зменшення рецидиву, та може полягати у виконанні неповнолітніми конкретних завдань (вибачення перед потерпілим, відшкодування шкоди тощо). У випадку офіційного кримінального переслідування неповнолітнього до нього можуть застосовуватися альтернативні санкції, не пов'язані з позбавленням волі: суспільно корисні роботи (контролюється службою пробації), проходження спеціальних навчальних курсів чи тренінгів (програми з розвитку соціальних навичок, управління агресією). І тільки, якщо альтернативні заходи є недоцільними або був вчинений тяжкий злочин, суд може призначити ув'язнення у молодіжній установі, під час відбу-

вання якого неповнолітнім забезпечується освітня діяльність і психосоціальна підтримка. Поруч з цим передбачені превентивні та тимчасові заходи затримання - утримання неповнолітніх поза навчальним часом - вони повертаються додому чи продовжують навчання вдень, а утримуються в установі тільки вночі під наглядом [2]. В окремих випадках передбачено можливість застосування довготермінових реабілітаційних заходів – до 7 років (до неповнолітніх із серйозними поведінковими порушеннями чи розладами), які включають терапію та контроль за поведінкою.

Австрійське законодавство передбачає значне пом'якшення стандартних санкцій - для неповнолітніх значно зменшено порівняно з дорослими, і передбачена можливість відмови від кримінального переслідування у певних випадках. Так, у випадках, коли правопорушення не вважається тяжким, не призвело до смерті особи, і покарання не є необхідним для того, щоб утримати обвинуваченого від вчинення подальших правопорушень, прокуратура зобов'язана запропонувати обвинуваченому заходи звільнення від відповідальності. Чотири види заходів у випадку звільнення від відповідальності: сплата штрафу (розділ 200 Кримінально-процесуального кодексу – StPO [3]), громадські роботи (розділи 201 та 202 StPO), випробувальний термін за підтримки інспектора пробачії (розділ 203 StPO) та медіація між потерпілим і правопорушником (розділ 204 StPO). За цих умов суд може закрити кримінальне провадження та призначити заходи звільнення від відповідальності [4]. Якщо звільнення неможливе або неефективне, застосовуються некаральні санкції: пробачія (встановлення наглядових та поведінкових обов'язків, взаємодія з пробачійними службами, підтримка соціальної адаптації), суспільно корисні роботи, навчально-виховні програми (програми контролю агресії, тренінги соціальних навичок, психологічна підтримка).

Система ювенальної юстиції у Великій Британії зосереджена на принципі «дитина перш за все» — пріоритет надається заходам виховного та превентивного характеру та інтенсивній роботі з ризиковими групами молоді [5]. При цьому акцент робиться на медіації між потерпілим і правопорушником, застосуванні заходів, що сприяють примиренню та компенсації шкоди.

За законодавством ФРН система кримінального впливу щодо неповнолітніх підпорядкована спеціальному ювенальному законодавству (Jugendgerichtsgesetz — Закон про суд у справах неповнолітніх) [6]. Вказаним актом передбачено застосування до неповнолітніх порушників виховних заходів: вказівки щодо поведінки (наприклад, виконання певної роботи чи навчання); покладення обов'язку поводитися певним чином; залучення до суспільно корисних робіт,

наставництво під наглядом відповідної служби. Ці заходи спрямовані на корекцію поведінки неповнолітнього без призначення покарання. Виправні заходи (попередження, обов'язки та приписи, ювенальний арешт) застосовуються тоді, коли виховні заходи недостатні, але суворе покарання не є необхідним.

Франція віддає перевагу підходу, коли превалюють виховні та захисні заходи на ранніх стадіях, а кримінальні санкції — лише за серйозні правопорушення з урахуванням індивідуальних факторів. Виховні та захисні заходи (*mesures ducatives et de protection*) включають в себе: нагляд за неповнолітнім; соціально-освітні програми; направлення у спеціалізовані центри чи під нагляд служб захисту дітей. Такі заходи «захисту, допомоги, нагляду й виховання», що застосовуються до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння передбачено ст. 122-8 КК Франції. Ці заходи представлені, в основному, у трьох видах: заходи виховного характеру, що застосовуються в умовах повної свободи особи (передача на виховання родині, або особі, яка заслуговує на довіру, або службі соціальної допомоги дитинству); заходи нагляду, що включають спостереження за умовами життя неповнолітнього, його поведінкою, оточенням; направлення неповнолітнього до інтернату (державного, приватного, медичного або медико-психологічного, із суворим спостереженням або коригувальним вихованням), — в залежності від небезпеки, що виходить від особи неповнолітнього [7].

Заходи виховного впливу щодо неповнолітніх відповідно до ст. 82 Кримінального кодексу Литовської Республіки застосовуються до неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок, а також до неповнолітнього, винного у вчиненні кримінально караного злочину [8]. За своїм змістом і спрямованістю ці заходи мають виховний та превентивний характер і не є покаранням у традиційному кримінально-правовому розумінні. Перелік заходів виховного впливу, передбачених законодавством Литовської Республіки, у цілому кореспондує аналогічним заходам, закріпленим у Кримінальному кодексі України. До них належать: попередження; обов'язок відшкодування або загладжування заподіяної майнової шкоди; безоплатні роботи виховного характеру; передача неповнолітнього під нагляд і опіку батьків, інших фізичних або юридичних осіб, на яких покладено обов'язок піклування про дітей; обмеження поведінки; направлення до спеціальної виховної установи. Крім того, суд вправі покласти на неповнолітнього додаткові обов'язки, за своїм змістом подібні до правообмежень та обов'язків, що встановлюються при застосуванні нагляду. Зокрема, неповнолітній може бути зобов'язаний: перебувати у визначений час за

місцем проживання; навчатися, продовжувати навчання або працевлаштуватися; набути певні знання або вивчити встановлені правила і заборони (зокрема, правила дорожнього руху, правила поведінки школяра тощо); пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії чи венеричних захворювань (такий обов'язок може бути призначений за клопотанням батьків або опікунів за згодою самого неповнолітнього); брати участь у заходах соціального виховання або реабілітації, що організовуються державними чи недержавними установами та організаціями. Водночас суд може встановити для неповнолітнього певні заборони, зокрема: участь в азартних іграх; зайняття окремими видами діяльності; керування мототранспортними засобами; відвідування місць, перебування в яких може мати негативний вплив на його розвиток.

Ключовими документами, які впливають на вказані національні підходи європейських країн, є Пекінські правила (UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice 29 November 1985 by General Assembly A/RES/40/33); Рекомендації CM/Rec (2008) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські правила для неповнолітніх правопорушників, що підлягають санкціям або заходам («Європейські правила для молодих правопорушників»); Рекомендація R(87)20 Ради Європи про сприятливі для дітей підходи до правопорушників, яка наголошує на виховному характері заходів щодо молоді. Ці стандарти формують рамки, в яких національні системи адаптують свої підходи, зокрема — на користь превенції, реабілітації, соціальної інтеграції неповнолітніх. Саме тому спостерігаємо в країнах ЄС превалюючи підхід у застосуванні виховних заходів до неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, максимальної соціальної адаптації та коригування поведінки неповнолітнього шляхом покладання обов'язків (відшкодувати шкоду, попросити вибачення, примиритися з потерпілим, суспільно корисні роботи) або проходження дітьми спеціальних програм, спрямованих на коригування поведінки в бік законслухняної. Покарання зазвичай застосовується у виключних випадках.

Чинне кримінальне законодавство України ст. 97 та ст. 105 КК України передбачає можливість застосування примусових заходів виховного характеру у випадку звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК), у випадку вчинення неповнолітнім суспільно небезпечного діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК), у випадку звільнення неповнолітнього від пока-

рання (ст. 105 КК). В трьох випадках види таких заходів та обсяг обмежень є однаковим, та визначається ч. 2 ст. 105 КК. Такі заходи також переслідують мету уникнути реального застосування покарання до неповнолітнього, стигматизації дитини, спрямовані на індивідуалізацію впливу (суди враховують вік, психофізичний розвиток, сімейне середовище), та мають сприяти досягненню цілей соціального розвитку, виховання та адаптації неповнолітніх. Натомість фіксується низький рівень практичного застосування таких заходів, і більшість неповнолітніх, особливо за тяжкі правопорушення, отримують покарання, пов'язані з позбавленням волі, навіть якщо примусові заходи виховного характеру були можливі. Це обумовлено відсутністю розвиненої системи соціальних та реабілітаційних установ для неповнолітніх, неефективною взаємодією між соціальними службами, навчальними закладами, правоохоронними органами та судами; часто відсутній системний моніторинг ефективності застосованих до неповнолітнього заходів; застосування ж окремих заходів — передача під нагляд батькам або опікунам переважно носить формальний характер. Крім того нормативні акти не містять специфічних правил застосування примусових заходів виховного характеру під час дії воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи, акцентуємо увагу на тому, що європейський досвід у сфері впливу щодо неповнолітніх кримінально-правовими заходами свідчить про обов'язковість врахування віку та рівня розвитку осіб, які у неповнолітньому віці вчинили кримінальні правопорушення, їх вектор, спрямований на соціалізацію, реабілітацію, медіацію та альтернативні заходи, відмінні від покарання. Наведений аналіз європейського досвіду (Литви, Німеччини, Нідерландів, Франції та Австрії) реагування на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, дозволяє виділити низку напрямків, дослідження та поступове запозичення яких в національну правову систему сприятиме підвищенню ефективності виховних заходів: судові рішення про застосування примусових заходів виховного характеру має ґрунтуватися на незалежній психолого-педагогічній оцінці, що визначатиме оптимальний вид заходу та його тривалість; створення розгалуженої мережі спеціальних виховних установ та програм соціальної адаптації для неповнолітніх (в тому числі, з недержавними організаціями); координація зусиль у моніторингу виконання виховних заходів; практичне втілення принципу реінтеграції неповнолітнього у суспільство (навчання, працевлаштування, участь у громадських проектах), обмеження каральних заходів.

Література

1. Recommendation CM/Rec(2008)11 on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures: by the Committee of Ministers on 5 November 2008. URL: <https://rm.coe.int/09000016805d2716> (дата звернення: 18.12.2025).

2. Sentences and non-punitive orders. Penalties for juvenile offenders by Government of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/topics/sentences-and-non-punitive-orders/penalties-juvenile-offenders> (дата звернення: 18.12.2025).

3. Strafprozeßordnung 1975. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002326> (дата звернення: 18.12.2025).

4. Jugendgerichtsgesetz 1988. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002825> (дата звернення: 18.12.2025).

normen&Gesetzesnummer=10002825 (дата звернення: 18.12.2025).

5. Хмелевська Н.В. Досвід побудови ювенальної юстиції Англії та Уельсу і його роль для України. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2023. № 4. https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-16 (дата звернення: 18.12.2025).

6. Jugendgerichtsgesetz of the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_jgg/ (дата звернення: 18.12.2025).

7. Code pénal de la République française. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719 (дата звернення: 18.12.2025).

8. Penal Code of Estonia (consolidated text of 10 January 2017). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16677>. (дата звернення: 18.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025